

2 paskaita. Planas

Žodžių klasių tipologija

- Skyrimo kriterijai
- Atvirosios ir uždarnosios klasės
- Atvirosios klasės: daiktavardžiai, veiksmažodžiai, būdvardžiai,rieveiksmiai
- Uždarnosios klasės: daiktavardžių ir veiksmažodžių adjunktai

Žodžių tvarkos tipologija

- pagrindinio ir priklausomojo dėmens skirtis ir jų eilės tvarka
- žodžių tvarkos koreliacijos (*head-initial*, *head-final*)

Žodžių klasės: kriterijai

- **Semantiniai**
- **Gramatiniai**
 - **Distribucija**
 - **Atliekamos sintaksinės /gramatinės funkcijos**
 - **Turimos gramatinės kategorijos**
- **Kiti kartais minimi kriterijai:**
 - **Fonologinės ypatybės**
 - **Morfologinės ypatybės (ppr. darybos afiksai)**

Žodžių klasės: kriterijai

- **Distribucija:** užimamos pozicijos:
*on the table vs. *table on the*
- **Sintaksinės/gramatinės** funkcijos (argumentai, predikatai, predikatyvai, atributai ir kt.)
- **Gramatinės** kategorijos (skaičius, linksnis, laikas ir kt.)
- **Fonologiniai** požymiai (plg. toliau apie adv.)
- **Morfologiniai** požymiai, plg. postfiksus (sufiksus): *happi-ness* (N), *change-able* (Adj), *soft-en* (V) (bet *wood-en* (Adj))

Žodžių klasės: atvirumas

□ **Atvirosios** klasės

- Elementų kiekis neribotas
- Naujų elementų atsiranda dėl skolinimosi ir žodžių darybos
- Paprastai šioms klasėms priklauso daiktavardžiai, veiksmažodžiai, būdvardžiai,rieveiksmiai

Žodžių klasės: atvirumas

□ Uždariosios klasės

- Elementų kiekis ribotas (nedidelis), naujų vienetų (beveik) neatsiranda
- Įvardžiai, jungtukai, adpozicijos, pagalbiniai vksm., artikeliai ir kt.

Žodžių klasės: daiktavardžiai

- **Semantika:** objektus žymintys žodžiai (su išimtimis)
- **Sintaksinės funkcijos:**
 - Argumentai (*X duoda Y Z*)
 - Predikatyvai (vartojami su jungtimis (*copula*) ar be jų, pvz.: *Jonas (yra) X*)
- **Gramatinės kategorijos:** linksnis, skaičius, klasė (giminė), apibrėžtumas

Žodžių klasės: veiksmožodžiai

- **Semantika:** vyksmus, veiksmus ir būsenas (= situacijas) žymintys žodžiai

- **Sintaksinės funkcijos:**
 - Predikatai
 - Argumentai?
(analizė seminaro metu, žr. Schachter, Shopen 2007: 9)

Žodžių klasės: veiksmožodžiai

- **Gramatinės kategorijos:** laikas, veikslas (aspektas), nuosaka, rūšis, poliariškumas (teigiamosios/neigiamosios formos)
- **Uždarumas:** yra kalbų su 10—100 vksm.; ‘seiles daryti’ ~ ‘spjauti’, ‘akimi patirti’ ~ ‘matyti’ (Anward 2001: 728)

Dktv. ir vksm. universalumas

- Daiktavardžių ir veiksmažodžių skirtis laikoma universalia, bet gali būti atvejų, kai ji nėra tokia griežta, plg. nu-čia-nultų, vakašų šeima, Kanada (Schachter, Shopen 2007: 11–12, analizė seminaro metu):

- (1) Mam·uk-**ma** qu·ʔas-**ʔi**
working-**PRES(INDIC)** man-**DEF**
'The man is working; Žmogus dirba'
- (2) Qu·ʔas-**ma** mamu·k-**ʔi**
man-**PRES(INDIC)** working-**DEF**
'The working one is a man;
Dirbantysis yra žmogus'

Žodžių klasės: būdvardžiai

- **Semantika:** ypatybės žymintys žodžiai; dalyvio klausimas
- **Sintaksinės f-jos:**
 - pažyminiai (atributiniai daiktavardžių modifikatoriai)
 - Predikatyvai (vartojami su jungtimis ar be jų)
- **Gramatinės kat-jos:** laipsnis; gali būti perimamos derinamosios kategorijos iš daiktavardžių: linksnis, skaičius, klasė (giminė)

Žodžių klasės: būdvardžiai

- Būdvardžiai nėra universali žodžių klasė
- (a) kalbos su uždaromis (10—50 vienetų) būdvardžių klasėmis
- (b) kalbos be būdvardžių
- Atitinkamoms „būdvardinėms“ reikšmėms perteikti (a) tipo kalbos gali vartoti:
 - **posesyvines** konstrukcijas su daiktavardžiais (‘turintis drąsos, turto, proto žmogus’ ~ ‘drąsus, turtingas, protingas žmogus’)

Žodžių klasės: būdvardžiai

- **prijungiamuosius** pažymimuosius **sakinius** (*relative clauses / constructions*) su ypatybes perteikiančiais veiksmažodžiais ('žmogus, kuris drįsta, klesti, mąsto' ~ 'drąsus, turtingas, protingas žmogus')
- Medžiagos aptarimas seminario metu (p. 15–16)

Žodžių klasės: būdvardžiai

- **(b)** tipo kalbos (be būdvardžių) gali:
 - (gramatiškai) **neskirti būdvardžių nuo daiktavardžių** (*adjectival-noun* languages; ‘drąsuolis’: ir žmogus, ir ypatybė)
 - **būdvardines reikšmes perteikti veiksmažodžiais** prijungiamuosiuose pažymimuosiuose sakiniuose (*adjectival-verb languages*; plg. jau minėtas (a) tipo kalbas)
- Medžiagos aptarimas seminaro metu (p. 17–18)

Žodžių klasės:rieveiksmiai

- **Semantika:** nusako veikslių ypatybes arba tikslina kitas ypatybes
- **Sintaksinės funkcijos:** modifikatoriai (veiksmažodžių, būdvardžių,rieveiksmių; gali būti ir ištisų sakinių, plg. angl. *unfortunately*)
- **Gramatinės kategorijos:** būdvardiniairieveiksmiai gali būti laipsniuojami

Žodžių klasės:rieveiksmiai

- **Fonologija (!):** hausų kalbos (afroazijiečių šeima, Čadas) būdorieveiksmiai yra vienskiemeniai CVC struktūros žodžiai, kur C yra nesklandusis (*obstruent*) priebalsis, o V turi aukštą toną (Shopen, Schachter 2007: 21)
- Plg. tam tikras fonologines ypatybes, kurias daugelyje kalbų turi tik ištiktukai / jaustukai (*interjections*), nors kitose kalbos dalyse tokių atvejų nepasitaiko, plg. lie. *tšš*, angl. *pst* ir kt. (lie. ir angl. k. žodžių negali sudaryti tik priebalsiai; tokiais junginiais šių kalbų žodžiai negali prasidėti)

Žodžių klasės:rieveiksmiai

- Kai kuriose kalboserieveiksmiai yra uždara klasė arba apskritai neskiriami
- Kaip čia perteikiamos „tipinės“rieveiksminės reikšmės:
- **Daiktavardžiais, būdvardžiais** (tam tikrais jų linksniais arba tiesiog būdvardžiais be jokių rodiklių, plg. seminaro medžiagą apie arabų k. akuzatyvą, p. 21, trikų (otomangų šeima, Meksika) būdvardžius)
- **Veiksmazodžiais** (ypač lyginimui perteikti), jų serijomis (*serial verb constructions*), seminaro medž., p. 22

Uždarnosios žodžių klasės

- **Ryšys su kalbos analitiškumu / sintetiškumu:** kartais teoriškai spėjama, kad kuo kalba sintetiškesnė, tuo jai mažiau „reikalingos“ uždarnosios klasės

- **Galima klasifikacija** (Shopen, Schachter 2007: 24):
 - Įvardžiai
 - Daiktavardžių adjunktai
 - Veiksmažodžių adjunktai
 - Jungtukai ir kt.

Daiktavardžių adjunktai

- **Semantika:** tam tikru aspektu apibūdina objektą; semantika gali būti ir tuščia (plg. kai kuriuos klasifikatorius)
- **Distribucija:** priklauso daiktavardžio junginiui (NP); pre-/post-pozicijos
- **Funkcijos** (ne sintaksinės):
 - argumentų vaidmenys (=/ \approx linksniai),
 - diskurso vaidmenys (tema (*topic*), rema (*comment*, *focus*) ir kt.)
 - apibrėžtumas (artikeliai)
 - kiekis (kvantifikatoriai; plg. ir klasifikatorius, kurie dubliuoja sktv. kiekį, bet gali tikslinti kiekio vienetus)

Veiksmažodžių adjunktai

- **Semantika:** tam tikru aspektu apibūdina veiksmą, vyksmą, būseną
- **Distribucija:** gali įeiti į veiksmažodžio junginį (VP)
- **Funkcijos:**
 - pagalbiniai veiksmažodžiai (*auxilaries*; nebūtinai *auxiliary verbs*): laikas, veikslas (aspektas), nuosaka, rūšis, poliariškumas
 - veiksmažodžių dalelytės: funkciškai iš dalies primenarieveiksmius (plg. anglų *wake up*, vok. *auf-stehen*, lie. *eiti lauk*)

Žodžių tvarka

- Elementų jungimo tvarkos dėsningumai įvairiuose lygmenyse: fonemos (> skiemenys) > morfemos > žodžiai > **žodžių junginiai** > **sakiniai** > tekstai
- Prisiminkime: žodžių junginiuose) galima skirti pagrindinį (*head*) ir priklausomąjį (*dependent*) dėmenį, pvz.: *alkana liūtė, labai alkana, ieško grobio, prie universiteto*
- Dėmesio: toliau kalbėsime tik apie pagrindinę (vyraujančią, nežymėtą) žodžių tvarką
- T. p. nekalbame apie sujungiamąsias (koordinacines) konstrukcijas

Žodžių tvarka

- Žodžių tvarkos aprašuose minimi junginiai / konstrukcijos:
 - veiksmazodžio (**V**) ir jo argumentų — subjekto (**S**) ir tiesioginio objekto (**O**):
Liūtė vejasi zebra
 - veiksmazodžio (**V**) ir būdo prieveiksmio (**Adv**): *greitai bėga*
 - daiktavardžio (**N**) ir jį apibūdinančio būdvardžio (**A**) (*alkana liūtė*) arba priklausomojo genityvinės konstrukcijos dėmens (**G**): *mūsų liūtė*

Žodžių tvarka

- adpozicijos (**Pr/Po**) ir daiktavardinio junginio (**NP**): *prie universiteto, universiteto link*
- lyginamosios konstrukcijos būdvardžio (**A**) ir lyginimo standarto (**St**): *zebras buvo greitesnis (A) už liūtę (St)*
- šalutinio sakinio (**Clause**) ir jo jungtuko ([Adverbial]**Subord**[inator]): ..., *nes (Subord) jam nuo mažens patiko lenktyniauti (Clause)*
- kt. (AuxV, AdvA, NumN, DetN, NRel)

Žodžių tvarka

- Minėtuose junginiuose / konstrukcijose (konkrečiose kalbose) galimi tokie elementų tvarkos variantai:
 - 1) **pagrindinis dėmuo** (*head*),
priklausomasis dėmuo (*dependent*)
 - 2) **priklausomasis dėmuo** (*dependent*),
pagrindinis dėmuo (*head*)
 - 3) vyraujančios tvarkos nėra
- Pasaulio kalbas galima klasifikuoti pagal tai, kiek jose išivyroja (1) (***head-initial***, pagr. d. pradžioje) arba (2) (***head-final***, pagr. d. pabaigoje) tvarka

Žodžių tvarka: *head-final*

- Lezginų k. (nachų ir dagestaniečių šeima, dagestaniečių šaka, lezginų k. grupė)
- Pagrindinis dėmuo pabaigoje (plačiau seminaro metu, p. 61 tt.)

(1) Alfija-di maḡala k̄xe-na
Alfija-ERG article write-AOR
S O V
‘Alfija wrote an article; Alfija parašė straipsnį’

(2) Mirzebeg-a k’ewi-z harj-na’
Mirzebeg-ERG strong-ADV shout-AOR
 Adv V
‘Mirzebeg shouted loudly;
Mirzebegas garsiai sušuko: ...’

Žodžių tvarka: *head-final*

(3) duxtur-rin patariw
doctor-GEN.PL to
NP **Po**
'to doctors / pas daktarus'

(4) sad müküda-laj žizwi ask'an-zawa
one other-SUPEREL a.little low-IMPER
 St-[case marker] **Adj**
'one is a little shorter than the other one;
vienas yra už kitą trumpesnis / žemesnis'

Žodžių tvarka: *head-final*

Apibendriname *head-final*:

- (S)OV
- AdvV
- NPPo
- StAdj
- ir t.t.

Koreliacijos: jei kalboje X tvarka yra (S)OV, tai tikėtina, kad bus AdvV, NPPo ir t. t.

Žodžių tvarka: *head-initial*

- Fidžių k. (austroneziečių k. šeima, rytinė grupė); pagr. dėmuo pradžioje (plačiau seminaro metu, p. 64 tt.)

(1) e rai-ca a gone a quase
3SG see-TRANS ART child ART old.pers.
V S/O S/O

‘the old person saw the child (or vice versa);
senasis žmogus pamatė vaiką (arba atvirkščiai)’

(2) bau ’ada va’a-totolo noo
somewhat run ADV-quick ASP
V Adv

‘try and run more quickly; pamėgink bėgti greičiau’

Žodžių tvarka: *head-initial*

(3) mai Wair'i
from Wair'i
Pr NP
'from Wair'i; iš Vairio'

(4) e vin'a ca'e o Waitabu mai Suva
3SG good more ART Waitabu from Suva
Adj St

'Waitabu is better than Suva;
Vaitabas [Fidžio kaimelis] yra geresnis už Suvą
[Fidžio sostinę]'

Žodžių tvarka: *head-initial*

Apibendriname *head-initial*:

- **VSO/VOS**
- **VAdv**
- **PrNP**
- **AdjSt**
- ir t. t.

Žodžių tvarkos koreliacijos: pasiūlykite savarankiškai keletą formuluočių (jei ..., tai ...)

Žodžių tvarka

- Suprantama, yra kalbų, kur pagrindinio ir priklausomojo dėmens tvarka įvairiose konstrukcijose skiriasi, plg. SVO kalbas, turinčias G[en]N, AdvV ir kt. (analizė seminaro metu, žr. p. 68 tt.)
- „Neklauzadų“ pavyzdžiai: NP su būdvardžiais, determinantais ir skaitvardžiais (AN/NA, DetN/NDet, NumN/NNum) ir kt. (žr.: Primus 2001, 856; WALS 97 sk.)
- Žodžių tvarka siejama ir su afiksų (prefiksų, sufiksų) dominavimu kalboje (jie laikomi pagrindiniais dėmenimis)

Literatūra: žodžių klasės

- Paskaitoje daugiausia remiamasi Shopen, Schachter 2007 (pagr. seminaro skaitinys; apie uždarąsias klases galite parengti pristatymą)
- Kas domisi kalbos registras, plg. p. 59 (mandagumo žymikliai)
- Papildomai: Anward 2001 (labiau remiamasi semantiniu kriterijumi; rodoma, kaip žodžių klasės reikalingos užkloti tam tikriems semantinės-sintaksinės matricos plotams)

Literatūra: žodžių tvarka

- Pagrindinis seminaro skaitinys: Dryer, *Word order*, Shopen I, 61–73 (*Some basic word order correlations*), papildomai apie dominančius klausimus žr. tolesnius puslapius (atsiųsiu el. kopiją)
- Primus, *Word order typology*, Handbook 20.2, 855–873 (p. 856 patogi *head-initial / final* tvarkos konstrukcijų lentelė ir kt.)
- Įvairūs WALS (wals.info) žemėlapiai ir jų aprašai (žr. *Word order*)